

Василь
Олександрович
Сухомлинський
(1918-1970)

Бардінова В. Д.

Життєвий і творчий шлях Василя Олександровича Сухомлинського (1918-1970)

„Вчительська професія, – писав педагог, - це людинознавство, постійне, невинне проникнення у складний духовний світ людини. Чудова риса – постійно відкривати у людині нове, дивуватися новому, бачити людину в процесі її становлення – один із тих коренів, який живить покликання до педагогічної праці. Я твердо переконаний, що із тих коренів, який живить покликання до педагогічної праці. Я твердо переконаний, що цей корінь закладається у людині ще в дитинстві і юності, закладається і в родині, і в школі. Він закладається турботами старших – батька, матері, вчителя, – які виховують дитину в дусі і любові до людей, поваги до людини”.

„Тридцять років безвиїзної праці в сільській школі були для мене великим, ні з чим не порівнюваним щастям, – писав Сухомлинський у передмові до своєї книги „Серце віддаю дітям”. – Що найголовнішим було в моєму житті? Без роздумів відповідаю: любов до дітей”.

Його серце завжди живилося відданістю й турботою. Адже він, як сам говорив „був фактично убитий на війні” і лише завдяки любові до дітей прожив іще тридцять років.

Виховуй у собі людину – ось що найголовніше, інженером можна стати за п'ять років, учитись на людину треба все життя.

(В. Сухомлинський).

„Вірте в талант і творчі сили кожного вихованця”. Це слова одного із самих чудових педагогічних діячів сучасності Василя Олександровича Сухомлинського – можна було б поставити епіграфом до всього, що було їм написано. Досвід власної багаторічної учительської практики, узагальнення

величезної педагогічної спадщини минулого переконали його в тому, що „сила і можливості виховання невичерпні”. Виховання точно відбиває життя, і воно повинно бути повним життям і від повноти життя що йде, тоді воно має силу. Творчість Сухомлинського з кожним роком залучає усе більш уваги світової наукової і педагогічної громадськості як у нашій країні, так і за кордоном. І це не випадково. Розроблена їм педагогічна система не тільки збагатила педагогічну науку новаторськими ідеями і положеннями, внесла вклад як у теорію, так і в практику утворення і виховання, але і склала значний, революційний етап у розвитку вітчизняної педагогічної думки. Зовнішньо біографія В.О. Сухомлинського мало чим відрізняється від біографій багатьох його сучасників. Народився Василь Олександрович 28 вересня 1918 року в селі Василівні (на Кіровоградщині). Тут пройшли його дитинство і юність. Батько Сухомлинського був селянин, орач, тесля. Діти його, усі четверо молодих Сухомлинських – три брати і сестра – стали вчителями, усе викладали рідну українську мову і літературу. Влітку 1933 року мати проводила молодшого сина Василя в Кременчук. Спочатку Сухомлинський подався було в медичний технікум, але незабаром пішов відтіля, надійшов на роб. фак., достроково закінчив його і був прийнятий у педагогічний інститут. На денному відділенні учився Сухомлинський усього два роки, у 1935 р., 17 років від роду, він став учителем заочної школи недалеко від рідного села. Перевівся в Полтавський педагогічний на заочне відділення і закінчив його в 1939 році. Так сталося, що в список закінчивши Полтавський педагогічний інститут, у котрому вже було ім'я А.С. Макаренка ввійшло ім'я В.О. Сухомлинського. Саме Полтавському педагогічному інституту В. Сухомлинський зобов'язаний знаннями основ педагогічної науки, умінню працювати з дітьми, культурі спілкування, прагненню до вічного наукового пошуку. У стіна цього інституту він залишиться назавжди. Одна з найясніших, затишних аудиторій у старому корпусі інституту, у тому самому, де колись учився скромний юнак Василь Сухомлинський носить тепер його ім'я. Тут же відкритий невеличкий меморіальний музей, що

освітлює його життя і діяльність. У 1982 році на будинку інституту імені В.Г. Короленка встановлена меморіальна дошка пам'яті В.О. Сухомлинського.

Закінчивши інститут, Сухомлинський повертається в рідні місця і працює викладачем української мови і літератури Онуфрієвській середній школі. У 1941 році добровольцем іде на фронт. Перше бойове водохрещення і перше поранення одержав під Смоленськом. У січні 1942 року молодший політрук Сухомлинський був тяжко поранений, захищаючи Москву. Тільки чудом залишився живий. Осколок снаряда залишився в його грудях назавжди. Після лікування в госпіталі на Уралі він просився на фронт, проте комісія не могла визнати його навіть обмежено придатним. Його призначили директором середньої школи Уві. Як тільки рідні місця були звільнені, він повернувся на батьківщину і став завідуючим райвно. Проте вже в 1947 році Сухомлинський попросився назад в школу. У 1948 році В.А. Сухомлинський стає директором Полтавської середньої школи і беззмінно керує нею протягом 22 років до кінця своїх днів. У 1948 році це була звичайна, рядова школа, до того ж ще і майже зруйнована за роки війни. Знаменитою її зробив В.О. Сухомлинський. Педагогу, як і філософу, потрібні десятиліття, щоб сформулювати його світоглядні принципи, склалися педагогічні переконання. Багато років пішли на це й у В.О. Сухомлинського. І от, коли, здавалося б., настав час розквіту його духовних сил і таланта, прийшло 2 вересня 1970 року і В.О. Сухомлинського не стало.

За свою педагогічну працю В. О. Сухомлинський був нагороджений двома орденами Леніна, багатьма медалями спілки ССР. З 1958 року В. Сухомлинський – член-кореспондент Академії педагогічних наук РСФСР, із 1958 р. Заслужений вчитель УРСР. У 1968 році йому було привласнене звання Героя Соціалістичної праці. У тому ж році він був обраний членом-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР. В.О.Сухомлинський – автор понад 40 монографій і брошур, більш 600 статей, 1200 розповідей і казок. Загальний тираж його книг складає біля 4 млн. примірників на різноманітних мовах народів нашої країни і світу. У квітні

1970 року він закінчив роботу «Проблеми виховання всебічно розвитої особистості» – доповідь для захисту докторської дисертації по сукупності робіт. Всі праці Сухомлинського дають переконливе уявлення не тільки про різнобічність педагогічних підходів Сухомлинського, але і про цілісність усього його педагогічного мислення, тієї цілісності, що подібна моноліту, із котрого неможливо вилучити жодної частини, не порушив єдності цього сплаву. В.О.Сухомлинський – гідний спадкоємець гуманістичної педагогіки. У Павлишській середній школі виховання без покарань було педагогічним принципом усього педагогічного колективу. Покарання В. Сухомлинський, на відміну від його попередників, розумів набагато глибше. «У середовищі педагогів, – відзначав Сухомлинський, – можна нерідко почути розмови про заохочення і покарання. А тим часом, саме головне заохочення і найдужче покарання в педагогічній праці – це оцінка». По-перше, В.О.Сухомлинський вважав, що правом користуватися гострим інструментом оцінки має тільки той педагог, що любить дітей. Вчитель повинний бути для дитини такою ж дорогою людиною, як мати. Віра школяра у вчителя, взаємна довіра між ними, людяність і доброта – от те, що необхідно вихователю, те, що хочуть бачити діти у своєму наставнику. Одне із самих цінних його якостей – людяність, у якому сполучаються серцева доброта з мудрою строгістю батьків. По-друге, говорячи про оцінку як інструмент покарання, Сухомлинський вважав припустимим її застосування тільки для школярів старших класів; у початкових класах покарання незадовільною оцінкою надто дуже ранить, ображає й принижує гідність дитини. Не можна припускати, щоб дитина на самому початку свого шляху з «поміччю» учителя, що поставив двійку, загубив віру в себе. Діти приходять у школу всі різні: зібрані і не зібрані, уважні і розсіяні, що швидко схоплюють і тугодуми, неохайні й акуратні. Спільні вони в однім: всі діти без винятку приходять у перший клас із щирим бажанням добре учитися. Гарне людське бажання – добре учитися – опромінює весь зміст шкільного життя дітей. Оцінка у В.О.Сухомлинського завжди оптимістична, це винагорода за працю,

а не покарання за лінь. Він шанував «дитяче незнання». Місяць, півроку, рік у дитини «може щось не утворюватися, але прийде час – навчиться». Свідомість дитини – могутня, але повільна ріка, і в кожного вона має свою швидкість. В.Сухомлинський наполегливо рекомендував батькам не жадати від дітей обов'язково тільки відмінних оцінок, щоб відмінники «не почували себе щасливчиками, а трієчників не гнітило почуття неповноцінності». Він рекомендує педагогам викликати в школу батьків не з приводу поганої успішності або дисципліни їхньої дитини, а тоді, коли він чинить щось гарне. Нехай незначний на перший погляд, але добрий учинок. Дитину потрібно похвалити, підтримати і неодмінно написати в щоденнику. Система виховання, в основі якої лежить оцінка тільки позитивних результатів, призводить надзвичайно рідко до психічних зривів, до появи «важких» підлітків. Вплив на не устояну, легко раниму психіку дитини силою морального осуду колективу частіше усього призводить до того, що дитина «ламається», стає лицеміром і пристосованцем, або, що не менше страшно, озлобляється в сліпій ненависті проти усіх. На цій підставі було б зрадливим робити висновок про те, що В.О.Сухомлинський узагалі заперечив виховну роль колективу. «Колектив може стати виховуючим середовищем лише в тому випадку, – вважав Сухомлинський, – коли він створюється в спільній творчій діяльності, у праці, приносячій кожному радість, що збагачує духовно й інтелектуально, що розвиває інтереси і спроможності». І при цьому треба пам'ятати, що справжній колектив формується лише там, де є досвідчений, що любить дітей педагог. У атмосфері сердечності, доброзичливості в дітей росте прагнення стати краще не на показ, не для того, щоб тебе похвалили, а з внутрішньої потреби почувати повагу навколишніх, не упустити в їхніх очах своєї гідності. «Виховання без покарання – це не вузько шкільна справа, – казав В. О.Сухомлинський. Це одна з найважливіших проблем перебудови суспільства, його найтонших і найскладніших сфер – людської свідомості, поведження, взаємовідносин». І ще один актуальний висновок повинні ми засвоїти, розглядаючи питання про

свідому дисципліну. Для В.О.Сухомлинського не було дилемою особистість або колектив. Це дві грані, дві сторони єдиного людського буття. Немає і не може бути виховання особистості поза колективом, точно так само, як не може бути «абстрактного» колективу без особистостей. Василь Олександрович писав: «Мене здивував погляд мого опонента на покарання як на необхідну, неминучу річ у системі виховної роботи... Я не з пальця висмоктав ту істину, що наших дітей можна виховувати тільки добром, тільки пестощами, я \$ без покарань... І якщо в масовому масштабі, у всіх школах зробити це неможливо, те не тому, що виховання без покарань неможливо, а тому, що багато учителів не уміють виховувати без покарань. Якщо ви хочете, щоб у нашій країні не було злочинців... – виховуйте дітей без покарань.

Велику увагу В.О. Сухомлинський приділяв вихованню людських потреб. Потреби, на думку педагога – великий двигун людської історії, людської особистості. Про первинні, матеріальні потреби Василь Олександрович пам'ятав завжди. У листі до сина, розповідаючи про роки своєї юності, згадуючи важкі 30-і роки, Сухомлинський помічав: «Важко, дуже важко ... опановувати знаннями, коли в шлунку (порожньо». Поки люди живуть у товаристві, де задоволення їх перших життєвих потреб залежить тільки від заробітку, матеріальний стимул не може загубити для них значення, і тому будувати розрахунок тільки на моральних стимулах значило б відриватися від життя. У нашій літературі ще можна зустріти негативне відношення до тієї ролі і значення матеріальних потреб, що вони грають у житті людей особливу роль. Прагнення людини до матеріального добробуту, поліпшенню житлових умов і т.д. іноді рахується то невартим, ганебним, тим більше якщо мова йде про робітника науки, мистецтва або педагогіки. Для Василя Олександровича це не було ганебним. Виховання культури потреб - дуже важлива проблема всебічного розвитку особистості. Задача полягає не тільки в тому, щоб виховати різнобічні матеріальні і духовні потреби. Значно складніше домогтися гармонійного

розвитку матеріальних і духовних потреб, і особливо того, щоб у житті людини була діяльність, спрямована на становлення і задоволення потреб вищого порядку – потреб духовних. Багаторічна педагогічна діяльність приводить В.О.Сухомлинського до оптимістичного переконання, що матеріальні запити далеко не завжди ставляться молоддю на перший план. Таким чином, В.О.Сухомлинський, не заперечуючи важливості матеріальних потреб, пріоритет віддавав потребам якісно іншого порядку, розуміючи, що не хлібом єдиним живе людина. Перша з таких потреб – потреба пізнання. Життя людини була б вовкуватою обмеженою в нього не було незгасної спраги пізнання, бажання сьогодні знати більше, ніж знав учора. У самій глибині людської істоти є невикоренима потреба почувати-себе першовідкривачем, дослідником природи і самого себе. У ранньому віці ця потреба особливо сильна. В.О.Сухомлинський бачив важливу виховну задачу в тому, щоб постійно підтримувати, збільшувати бажання дітей бути першовідкривачами, реалізуючи і розвиваючи цей природний початок спеціальними прийомами і методами. Ці прийоми і методи повинні надихати людину, робити думку більш допитливою, розкріпачувати внутрішні сили. Відчування сили знань, що піднімає в людини, дуже сильний стимул інтересу до знання. «Ще Аристотель, – писав Сухомлинський, відзначав, що мислення починається з подиву, тобто спонукуванням до пізнання може бути саме пізнання як відкриття невідомого, результат – «природним продуктом життєдіяльності». Спрямованість особистості людини, його устремлінь залежить багато в чому від навколишньої дійсності, духовності товариства, характеру, цілей і засобів виховання й утворення. В.О.Сухомлинський добре це розумів. І він не обмежувався аналізом тільки матеріальних потреб і потреб пізнання. Вищою потребою людини він вважав «потреба людини в людині як носії духовних цінностей; виникнення, розвиток цієї потреби на основі духовної спільності людей, їхні прагнення володінню духовними цінностями». Тому головна задача народного вчителя, на думку Сухомлинського, зробити так, щоб найважливішою необхідністю кожного

вихованця була його потреба в іншій людині. Матеріальні потреби, потреба в пізнанні, і, нарешті, потреба в іншій людині, у спілкуванні з іншими людьми – така ієрархія потреб, які добре просліджується в роботах В.О.Сухомлинського. У ниці потреб бачив В.О. Сухомлинський шлях до рішення багатьох проблем, у тому числі і тих, що такі гострі сьогодні. Культурна людина терпима до людей інших національностей, до інакомислення, не агресивна. І тому чим повніше задовольняються матеріальні потреби, тим тонше повинна бути людська натура, тим гостріше вона повинна сприймати світ, щиросердечний стан інших людей. Без такого стоншеного сприйняття навряд чи досяжна головна ціль виховання— людське щастя.

Спираючись на розуміння прекрасного як природного початку, що існує незалежно від людини, але відбивається його пізнанням, В.О.Сухомлинський будує систему естетичного виховання, що, на його думку, повинна бути в центрі уваги школи і сім'я. Свій ідеал естетичного виховання талановитий педагог вбачав у тому, щоб кожна дитина, побачивши прекрасне, зупинився перед ним у здивуванні, стало потребою, часткою свого життя.

Пізнання прекрасного, переживання радості в зв'язку з його створенням збагачують людини, множать його сили, цементують світогляд. Адже світогляд базується не тільки на сумі знань, емоційному світі людини, у тому числі і на почутті прекрасного. В.О.Сухомлинський поділяв думку про те, що успіх виховання багато в чому визначається розвитком емоційно-почуттєвої сфери. Насамперед, виховання прекрасним ґрунтувалося на позитивних емоціях. Там, де починається хоч найменший примус дитячі душі, про естетичне виховання не може бути і промови. Заплакана дитина або розстроений чимось школяр не сприймає вже нічого, навіть самого трічі розпрекрасного, що його буде оточувати і пропонуватися.

Прекрасне тільки тоді може сприйматися і бути прекрасним, коли дитина емоційно підготовлена до цього з завмиранням серця, із трепетом душі чекає зустрічі з ним. Світ прекрасного для дитини починається в сім'ї.

«Тонкощі відчуття людини, емоційна сприйнятливість, вразливість, чуйність, співпереживання, проникнення в духовний світ іншої людини - усе це спостерігається насамперед у сім'ї». Для дитини найбільше дорогою, близькою, прекрасною істотою є мати. Мати - це не тільки тепло, затишок, увага. Це - світ сонця, любові, добра, пестощі, весь світ у руках матері. І від того, який він, цей світ, залежить, яким виросте людина.

При хибі материнської уваги розвиток дитини завжди затримується - психічно, фізично, інтелектуально, емоційно. Деякі психіатри думають, що декілька місяців позбавлення материнського впливу достатньо для того, щоб у психіці дитини відбулися зміни, що уже не можна цілком усунути в майбутньому. Для Сухомлинського культ матері - це результат серйозних роздумів про необхідність зв'язку поколінь, про передачу духовної культури. «Вчительська професія, – писав Сухомлинський, – це людинознавство, постійне, що не припиняється проникненням складний духовний світ-людини. Я твердо переконаний; що цей корінь закладається в людині ще в дитинстві й отрочстві, закладається й у сім'ї, і в школі. Він закладається турботами старших - батька, матері, учителя, - який виховують дитину в душі любові до людей, поваги до людини». Саме так формувався педагогічний талант самого В.О.Сухомлинського, джерело якого - любов до дітей, глибока віра в можливість виховання кожної дитини так, щоб не потрібно було потім виправляти допущені в ранньому дитинстві помилки. Толерантність до дитячих слабостей, розуміння найтонших спонукальних мотивів і причин дитячих пустощів, чуйність, турбота про дитину - усю цю мудрість Сухомлинський виніс із власного дитинства. Що лежить на поверхні, частіше усього не помічається. Здавалося б, чого простіше, але ми, певне, дотепер не усвідомимо повною мірою роль того впливу, що робить на формування майбутньої людини обстановка в сім'ї в ранньому дитячому віці. Адже те, яким виросте людина, багато в чому визначається тим, хто тримав дитину навколішках, вів його за руку, співав пісні і розповідав казки.

Тому й створив «Азбуку моралі», котра вчила осягати суть добра і зла,

честі й безчестя, справедливості й облуди. Ця азбука стала засобом подолання емоційної нерозвиненості. В дитині необхідно відкривати здатність відчувати стан інших, вміння ставити себе на місце іншої людини – головне завдання сім'ї і школи.